

## पंचायतन पूजा

आपल्याकडे निरनिराळ्या दैवतांच्या पूजा वेदकालापासून रूढ आहेत. या दैवतांमध्ये पुराणांनी पुष्कळच भर घातली. पूजाविधींमध्येसुद्धा बरीच वाढ झाली. आर्त, अर्थलाभाची इच्छा करणारे, जिज्ञासू आणि ज्ञानी असे भक्तांचे चार प्रकार भगवद्गीतेत सांगितले आहेत. संकटकाळी देवाचे स्मरण करण्याने जर संकट दूर होत असेल, तर संकट नसतानाही ते करत राहिले तर संकटेच येणार नाहीत.

“दुख मे सुमिरन सब करैं, सुखमे करे न कोय ।  
जो सुखमे सुमिरन करे, तो दुख काहे होय ?”

मध्य युगामध्ये वामाचाराला खूप प्राधान्य आलं. इंद्रियांच्या सुखाची ओढ माणसामध्ये नैसर्गिकच असते. तिलाच खतपाणी घालणाऱ्या पंचमकारासारख्या साधना, ज्यात मद्य, मांस, मैथुन अशा प्रलोभनांचा भरपूर पगडा होता, त्या लोकप्रिय होऊ लागल्या. त्यावेळी आदी शंकराचार्यांनी सर्व भारतभर भ्रमण करून निरनिराळ्या दैवतांच्या पूजाविधींचा अभ्यास करून पंचायतनपूजा रूढ केली. इंद्रियसुखाच्या ओढीला खतपाणी घालणे आचार्यांना मुळीच मंजूर नव्हते. विवेक चूडामणी या प्रकरणात त्यांनी स्पष्ट सांगितले आहे की इंद्रिय तृष्णेच्या मागे लागूनसुद्धा परमार्थ करता येतो असे समजणे हा वेडेपणा आहे. हे म्हणजे मगरीच्या पाठीवर बसून आपण नदी ओलांडू शकू, असे समजण्यासारखे आहे, असे त्यांचे प्रतिपादन आहे.

आचार्य स्वतः संन्यासी असले तरी समाजाचा कणा असलेल्या गृहस्थाश्रमाचाही त्यांनी भरपूर विचार केला. आर्त आणि अर्थार्थी यांना नालायक म्हणून टाकून दिले नाही. पंचायतन देवता निवडताना त्यांनी सर्वच

भक्तांचा नीट विचार केला. स्वमत प्रतिपादन आणि परमत खंडन यावर विश्वास असणाऱ्या आचार्यांनी शिव आणि विष्णू या दोन्ही देवतांचा पंचायतन पूजेत समावेश केला. त्या वेळी शैव आणि वैष्णव यांचे वाद आणि मतभेद पराकोटीला गेलेले होते आणि दंगेधोपे, खून, मारामाऱ्या यापर्यंत ही भांडणे जात. या दोन्ही उपासना पद्धतींमध्ये आचार्यांनी समन्वय साधला.

अमंगलाचा नाश आणि मंगलाचे संवर्धन करणारा शिव, जीवसृष्टीचे पालन करणारा विष्णू यांच्याबरोबरच विघ्नहरण करून यशोमार्गाकडे नेणारा गणेश, वात्सल्य, लालन, पालन, संरक्षण करणारी, दुष्टांचा संहार करणारी, समृद्धी देणारी आणि दया, क्षमा, तुष्टी असे गुण देऊन सर्व ज्ञानाचे संवर्धन करणारी देवी या चार देवता पंचायतन पूजेत आचार्यांनी निवडल्या. आपल्या वरणीय तेजाने सर्व मानवी बुद्धीला प्रेरणा देणारी सूर्यदेवताही यांच्यासोबत विराजमान होऊन पंचायतन पूर्ण झाले.

या पंचायतन दैवतांची आपल्या घरांमध्ये स्थापना करून नित्यनेमाने त्यांची पूजा करायची असते. ही दैवते म्हणजे आपले आदर्श असतात. त्यांची गुणवर्णन करणारी स्तोत्रे पूजाविधीमध्ये वाचली म्हणजे ते आदर्श आपल्याही मनात ठसायला लागतात. त्यांच्या उपासना आपल्याला विवेकाचे महत्त्व पटवून देतात. त्यांच्यावरची श्रद्धा ही आपल्या प्रयत्नांना आधार देते आणि संबंध कुटुंबालाही एकत्र ठेवते. हे सगळं जर मिळणार असेल तर आणखी काही तरी मागत बसण्याचा अधाशीपणा कशाला करायचा ? आपण मिळवूच की ते सारं !

- भीष्मराज बाम

('मना सज्जना' या पुस्तकातून)